

УДК 811.161.2'42

ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Васейко Ю.С.

Питання статусу, структури, природи фонових знань є *актуальним* у вітчизняному мовознавстві з огляду на активізацію дослідження проблеми національної мовної картини світу. Категорія фонової інформації бере активну участь у створенні названої картини, адже національно марковані мовні одиниці, котрі її формують, є активними компонентами смислового ядра мовного образу нації. Завдання нашої статті – проаналізувати дефініції фонових знань у лінгвістичній літературі, подати загальну характеристику категорії української фонової інформації, виділити її ключові поняття.

Вступ до проблеми. Соціально-культурний фон, що характеризує усну і письмову мову, лінгвісти називають фоновою інформацією чи фоновими знаннями [1, с. 47]. Цю категорію формують спільні для учасників комунікативного акту (автора та читача; адресанта й адресата) знання [3, с. 126].

Питання статусу, структури, природи фонових знань не є новим у мовознавстві. Протягом багатьох десятиліть учені звертали особливу увагу на роль культурологічної інформації у процесі спілкування, а саме її значення для реалізації комунікативного ланцюга „адресант – повідомлення – адресат”. Французький лінгвіст А. Мейє стверджував, що не можна зрозуміти мови, не маючи уявлення про умови, в яких живе народ, що розмовляє цією мовою [Див.: 6, с. 19].

Приблизно тоді ж американський мовознавець, один з основоположників етнолінгвістики Е. Сепір, досліджуючи вплив мови на формування системи уявлень людини про світ, дійшов висновку, що лінгвістичні дослідження часто обмежені власне мовними характеристиками. Проте вивчення саме лінгвальних явищ, на думку науковця, може дати багатий фактичний матеріал для з'ясування такої соціальної проблеми, як, наприклад, інтерпретація людської поведінки. А тому мовознавцям необхідно займатися різними антропологічними, соціологічними, психолінгвістичними питаннями, які проникають у сферу мови [Див.: 6, с. 19].

Про значення спільної інформації щодо реалій життя певної етнічної спільноти писав німецький мовознавець Г. Пауль: „Слід зважати на специфічну владу конкретних уявлень, які можуть бути подібні (тотожні) в думках співрозмовників і без допомоги наочного сприйняття чи попередньої згадки. Така подібність уявлень створюється спільністю місцеперебування, часу, становища чи життєвого досвіду загалом” [Див.: 2, с. 101].

Питання фонових знань досить повно розкрито у роботах російських мовознавців Є. Верещагіна, В. Костомарова, О. Ахманової, І. Гюббенет. Є. Верещагін звертає увагу на соціальну історію людини, під якою він розуміє ті характеристики індивіда, що виникають унаслідок виховання в межах певної соціальної групи чи ширше – спільноти, а саме: поведінку людини, систему світогляду, етичних оцінок, естетичних станів і – найголовніше – більшу частину знань особи. Вчений вважає, що учасники акту спілкування повинні мати спільну соціальну історію [6, с. 20].

О. Ахманова та І. Гюббенет у наукових працях, присвячених вивченню категорії вертикального контексту, зазначають, що роль фонових знань у процесі сприйняття усного і писемного мовлення надзвичайно велика. Недостатній обсяг культурознавчої інформації, якою володіє реципієнт, чи навіть брак спільних фонових знань робить неможливим взаєморозуміння між адресантом і адресатом. Тільки наявність у тезаурусі сприймача певного обсягу народознавчих відомостей дає можливість читачеві орієнтуватися в семантичній структурі художнього твору, а слухачеві – у змісті діалогу чи інших форм усного мовлення [2, с. 48].

Питання фонові інформації активно досліджують лінгвісти у межах таких розділів мовознавства, як лексикологія, фразеологія, етнолінгвістика, соціолінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвокраїнознавство. Вони є об'єктом студій у методиці викладання тієї чи іншої мови як іноземної, теорії перекладу, етнографії. Вже стала аксіомою думка про існування спільних знань, необхідних для повноцінного комунікативного процесу. Погляди вчених різняться здебільшого щодо їх структури (є велика кількість класифікацій компонентів фонові інформації), специфіки функціонування і ролі в усному та писемному мовленні.

Фонові відомості є потужним джерелом країнознавчої інформації. Мовна картина світу моделюється на основі так званих „універсалій” – детермінант світосприйняття людини. Польський лінгвіст А. Вежбіцька, проводячи разом зі своїми колегами численні лексикологічні експерименти, дійшла висновку, що список таких понять є дуже обмеженим і, ймовірно, нараховує тільки понад двадцять елементів [7, с. 27]. Ці універсалії становлять центральний сегмент загального мовного образу світу, який представляє абстраговану реальність, що має схематичний характер. Вони є також основою й мовного образу реальності конкретної етнічної спільноти. Проте лише національно марковані поняття (реалії) надаватимуть йому завершеності, цілісності, унікальності, відрізнятимуть від картин світу інших народів, тобто відображатимуть особливості світобачення й світосприйняття етносу.

Центральним поняттям категорії фонові інформації є реалія. Під останньою розуміють не лише самі факти, явища, предмети, але і їх назви, вербальне втілення, адже фонові відомості – „це не просто знання звичок тварин, що проживають в одній географічній зоні, чи музичних ритмів певної етнічної спільноти, рецептів приготування страв, це ті знання, котрі відображені в національній мові. Її словах і словосполученнях” [4, с. 87]. Фонові інформація охоплює реалії історії, географії, матеріальної, духовної культури, економічно-політичного життя народу. Оскільки їх кількість є значною, тому питання класифікації реалій, що відтворюють національну специфіку буття етнічної спільноти, є досить складним. І. Гюббенет вважає, що багатство змісту категорії реалій є безмежним, якщо врахувати, що до неї повинні належати не тільки події, імена, дати, але й покликання на відсторонені моменти: звичаї, традиції, риси національного характеру і т. ін. [5, с. 25].

Класифікація українських реалій є досить об'ємною. Вона охоплює номени зі сфери політичного (*Гетьманщина, тризуб, Центральна рада*), економічного (*магістрацькі ґрунти, поденне, розверстка*), релігійного (*Кисво-Печерська лавра, Петро Могила, Перун*), культурно-мистецького життя (*„Кобзар”, Т. Шевченко*), реалії природи країни (*матьва, рута-м'ята, чорнобиль*), топонімічні назви і етноніми (*Дніпро, гудули, Поділля, полищуки, Україна*). Не всі компоненти національної мовної картини світу мають однакову значимість. Virізняємо ключові реалії, детермінанти української історії, народної ментальності (**бандура, Берестечко, Б. Хмельницький, Ярослав Мудрий, калина, Київська Русь, кобза, козак** та ін.).

Категорія української фонові інформації базується на знаннях, котрі стосуються усіх сфер життя населення України. Письменники вводять у твір номени, що репрезентують відомості з вітчизняної історії, художньої літератури, фольклору і под. Наприклад, П. Куліш у вірші „Козацька хата” для створення особливого емоційного стану, який супроводжує матеріал денотативного рівня, використовує побутові реалії та реалії світу природи, що в українській фоновій системі характеризує особливе асоціативно-конотативне забарвлення: *в кобзу граю, ворон кряче, саловейко тьохкає*. У творах А. Головка фактуальний матеріал теж має виразну національну маркованість. Фіксуємо широкий український ономастичний простір: **Б. Грінченко, В. Вишинченко, Висока могила, Дарниця, І. Мазепа, Лук'янівка, П. Сагайдачний**. Для змалювання соціально-історичного фону подій, про які йдеться у творі, автор вводить історичну фонову інформацію: **Всеукраїнська партійна нарада, гайдамаки, полуботківці** („Артем Гармаш”).

Фонові знання – історична інформаційна категорія. Окремі її компоненти набувають рис універсальності, стають класичними, формують українську культурну традицію. Інші з часом перестають існувати, про них забувають, з активного ужитку вони переходять у пасивний. Тому поділяємо фонові відомості на довготривалі (основні) та короткотривалі (другорядні). Перші становлять основу вітчизняної духовної культури, передаються із покоління в покоління. Останні мають часову обмеженість, вони є актуальними лише протягом певного періоду. У художніх

ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

творах письменники використовують переважно основні фонові відомості, звертаються до класики української культури. Досить часто в ролі епіграфа автори використовують рядки з творів Т. Шевченка: *І ми браталися з ляхами* (І. Франко); *Не ховайте, не топчіте Святого закона; Не зовіте преподобним Лютого Нерона* (П. Куліш); І. Франка: *І підуть вони в безвість віків, Повні суму і жаху, Простувать в ході духові шлях І вмирати на шляху* (В. Підмогильний); Лесі Українки: *Слово, моя ти єдина зброе, Ми не повинні загинуть обоє* (Л. Костенко).

Залежно від того які реалії становлять основу фонових знань, останні поділяємо на сучасні (актуальні) й історичні (знання культурно-історичної спадщини). Перші співвідносні з тими предметами, явищами, особами, процесами, що реально існують на певному етапі розвитку українського народу. Останні відображають реалії, які існували в минулому. У вірші І. Франка „Цехмістер Купер’ян” фіксуємо історичну реалію **Чорна рада**. Сучасники її зміст можуть не зрозуміти. Адже названа номінація активно функціонувала в XVII ст. Тоді так називали загальну козацьку раду: У ній поряд з козацькою старшиною та рядовими городовими й запорізькими козаками брали участь селяни навколишніх сіл і міська біднота, яких старшинська верхівка зневажливо називала „черню”.

Сучасна українська фонові інформація не має постійних меж, оскільки те, що було всім відоме вчора, нерідко перестає бути актуальним сьогодні, набуває статусу культурної спадщини. Фіксуємо також випадки зворотного процесу, коли історичні знання переходять у сучасні. Зумовлено це тим, що окремі реалії, котрі належали до фонду застарілих назв, архаїзмів, через закономірності історичного процесу повертаються до активного вжитку. Прикладом цього є фонові інформація, котра пов’язана з побутовою реалією, назвою української грошової одиниці – **гривнею**. Якщо у часи Київської Русі вона належала до актуальної, то протягом кількох наступних століть складала культурологічну пам’ять народу. У XIX ст. гривнею називали мідну монету в три, а в деяких місцях у дві з половиною копійки. З 1996 р. (у зв’язку з введенням у грошовий обіг гривні) згадана реалія знову перейшла до групи сучасних вітчизняних фонових відомостей.

Висновок. Отже, для адекватної реалізації комунікативного ланцюга „адресант – повідомлення – адресат” необхідною є умова володіння учасниками комунікативного процесу фонові інформацією, тобто спільними знаннями про ті чи ті особливості соціально-культурного чи історичного розвитку національної спільноти, в іншому випадку частина відомостей, котрі хоче передати адресант для адресата, залишиться заблокованою. Процес спілкування обмежать інформаційні лакуни, що виникнуть у результаті несприйняття і незрозуміння фонові матеріалу.

Список літератури

1. Ахманова О. С., Гюббенет И. В. „Вертикальный контекст” как филологическая проблема // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 47-54.
2. Брагина А. А. Лексика языка и культура страны: изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. – М.: Рус. яз., 1986. – 152 с.
3. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Учебное пособие для студентов филологических специальностей и преподавателей русского языка и литературы иностранцам. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1973. – 223 с.
4. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1978. – 174 с.
5. Гюббенет И. В. К проблеме понимания художественного текста. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1981. – 110 с.
6. Этнопсихолінгвістика / Отв. ред. Ю. А. Сорокин. – М., 1988. – 190 с.
7. Wierzbicka A. Uniwersalne pojęcia ludzkie / Etnolingwistyka / Pod redakcją J. Bartmickiego. – Lublin. 1992. – Т. 5 – С. 15-35.

Поступила до редакції 16.02.2005 р.